

Zanimivo je, da med takšnimi sredstvi Hirsch predvideva tudi uporabo tako imenovanih »zunanjih dejstev«, tj. elementov, ki jih v tekstu ni najti niti kot občosti niti kako drugače, ampak so mu zares popolnoma zunanja; kljub temu ali pa prav zato lahko potrdijo ali ovržejo veljavnost njegove interpretacije. Hirsch seveda ne razpravlja o problemu občosti v literarni vedi niti o metodah, kako jih spoznavamo. Kljub temu se sodobne teorije objektivnega interpretiranja čisto naravno vključujejo v tok slehernega razpravljanja, ki se naravnava k problemu, kateri tip interpretacije je v literarni vedi pravzaprav legitimen. Zdaj je več kot jasno, da lahko za takšnega velja samo tista vrsta interpretacijskega postopka, ki vodi k odkrivanju literarno-zgodovinskih in literarnoteoretskih občosti v literarnih besedilih, hkrati pa temelji na normativnih načelih, ki mu zagotavljajo korektnost, pravilnost ali objektivnost.

Toda interpretacija seveda ni edini instrument, ki je literarni vedi potreben pri njenem delu, zlasti kolikor hoče veljati za znanost v pravem pomenu besede. S tem se celotna problematika razširja v območja, o katerih moderna teorija objektivne interpretacije ne razpravlja, a so tako temeljne spoznavnoteoretske narave, da se šele z njimi pojasni celotna zasnova literarne vede, zlasti te, ki se postavlja na znanstvene temelje. Kaj so pravzaprav občosti, ki jih raziskuje literarna veda, in kako obstajajo v literarnih delih? Kako jih sploh spoznavamo? In zlasti — kako svoja spoznanja o teh občostih verificiramo? Zdi se, da so prav ta vprašanja tisti končni sklop, h kateremu mora biti usmerjena raziskava, ki želi pojasniti razmerje med literarno vedo in znanostjo, s tem pa med znanostjo in literaturo.

(Se nadaljuje.)

Prežihova stiska

Odlomek iz nenapisane knjige

Marijan
Kramberger

*O Vrba! srečna, draga vas
domača ...*

Prešeren

Včasih, kadar opazujem to življenje, kolnem usodo, ki me je potegnila iz njega in mi porinila pero v roke; lahko bi živel, kot živijo drugi, med tednom bi delal, v nedeljo bi molil in popival z drugimi, pel in stokal, in kadar bi prišla zadnja ura, bi legel in umrl brez skrbi.

Mnogo mirnejši bi bil tek mojega življenja, do smrti bi mi ostale tajne nesramnosti in spletkarije, ki vladajo sedanjemu vek.

Lovro Kuhar (1913)

Ko se človek razgleduje po pisateljskem opusu Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca ter razmišlja, kakšen je poslednji smisel umetniškega

sporočila, ki ga vsebuje oziroma predstavlja ta opus, in kje je skrit ključ, ki bi nam odprl pot do razumevanja mehanizmov, ki so sprožili njegov nastanek, se mu oko vse pogosteje začne ustavljati na nekem prototipu piščeve imaginativne aktivnosti, ki je očitno rezultat nenavadno zavzetega intimnega ukvarjanja s temnimi stranmi življenja kot posebno resničnimi in bistvenimi. Marsikdaj imamo vtis, kot da hoče Prežih znesti skupaj pravi katalog vseh mogočih grozot in šib božjih, panoptikum vsega hudega, kar visi nad človekom, kot da želijo biti njegovi teksti ena sama veriga argumentov za dokaz o naravnost nečloveški trdoti razmer in okoliščin našega bivanja na zemlji in o nekakšni mračni Moiri naše eksistence, ki ji nikakor ni mogoče uteči. Vseeno je, katero njegovo ustvarjalno dobo si izberemo, ta značilna usmerjenost njegovega umetniškega interesa bo vselej navzoča: tako v začetniških poskusih tipa, ki mu pripadata recimo črtici *V mraku* ali *Noč v koči Andrejca Ožgana*, kot v *Bajonetnem napadu* in kasnejši daljši prozi s snovjo iz prve svetovne vojne, tja do *Doberdoba*; v *Borbi* ali v samorastniških povestih, na primer *Boju na požiravniku*, *Prvem spopadu*, pa tudi naslovni, enako kot v poznejših kmečkih tekstih, od posameznih zgodb v *Jamnici* do *Kurjaka* ali *Dvojčkov*; in v zgodovinsko najmlajših delih, v katerih se je Prežih odzval doživetjem druge svetovne vojne, je celo močnejša kot kadarkoli — spomnimo se samo *Soda*, *Junaka* ali *Zadnjega Volodeja*. Paleta motivov in snovnih območij je zelo široka, osnovni prijem, téma in generalni tip vizije pa sta v vseh naštetih primerih očitno enotna in podeľujeta tej vrsti Prežihove proze ne glede na zunanjo različnost vrsto skupnih potez.

Dosedanje nepreobširne ocene in raziskave njegovega dela obravnavajo zgoraj naznačeno geološko plast, da tako rečemo, njegovih domišljijjskih tvorb, dokaj mačehovsko. Na splošno je zanjo v rabi izraz, češ da je pač »naturalistična«, pri čemer je pojem po vsej priliki mišljen v tistem ohlapnem in literarnoznanstveno nespecializiranem pomenu, v katerem ga uporabljata vsakdanji jezik, odnos do tega naturalizma pa je praviloma tako ali drugače negativen: eni ga Prežihu kar odkrito zamerijo, drugi ga v zadregi sramežljivo zamolčijo in tretji ga poskušajo po vsej sili prekvalificirati v nekaj drugega, v nekaj, kar ni. Zdi se, da ta fenomen Slovencem kratko malo ne gre prav v podobo, ki so si jo ustvarili o svojem klasiku, da je inkompatibilen z njegovim »image«, kot bi rekli današnji sociologi, in da je zato — zakonito in logično — obsojen na neeksistentnost.

Pričujoča študija poskuša, kot že moje prvo delo o Prežihu*, pogledati nanj iz nekoliko pravičnejšega zornega kota. Tema strahotnosti človeške eksistence se mi namreč — bodisi v svoji originalni, afirmativni obliki, bodisi v obliki negacije — kaže kot piščeva najizrazitejša in najbolj opazna individualna posebnost, kot nekakšna temeljna, najstarejša in zato najbrž razvojno izhodiščna, hkrati pa tudi najtrdovratnejša in najbolj konstantna pripovedna »lega«, ne sicer edini, pač pa zelo verjetno najsilovitejši navdih in ostroga njegove umetniške fantazije, zato se mi zdi prav to najprimernejša točka za vstop v Prežihovo pisateljsko pokrajino, začetek Ariadne niti, ki nas bo pripeljala v blodnjaku njegovih tekstov najdlje k njihovemu skritemu izvoru. Seveda pa se je treba, če hočemo nit sploh zagledati, najprej otresti površno impresionistične analogije, ki se skriva v tezi o piščevem natura-

* *Problem kmetstva v Prežihovih novelah, Perspektive 1960/1961, št. 2—5.*

lizmu, ter spoznati resničnejše zakonitosti in gibala v ozadju njegovih tovrstnih podob sveta. In količkaj pazljiv bralec se bo po moje brez posebnih težav dokopal do ugotovitve, da v zgoraj naštetih tekstih v resnici ne gre za nikakršen naturalizem, temveč za plast pričevanj o človekovi ogroženosti, tesnobi in stiski, za izpoved skritih, podzavestnih strahov, doživetje groze pred svetom in eksistencialno nevrozo, za katero seveda, mimogrede, nikjer ni rečeno, da bi jo moral umetnik obvezno eksplicitno izreči in jo tako rekoč oficialno potrditi, ker je in nam mora biti že iz dejstev pripovedi same na sebi jasna, jasno občutna. Gre za zgroženo zrenje dejavne, agresivne ne-človeškosti Kozmosa, sočloveka in vsega drugega, živega in neživega, kar človeka zasipava z neomejenim razrastom, s pravo tropsko bohotnostjo in generativno močjo, nenehno navzočnostjo in nepredvidljivostjo svojih groženj ter mu z njimi streže po sreči, časti, imetju, zdravju, življenju, in gre za zavest o človekovi osamljenosti in nemoči pred tem in takšnim kozmosom, za doživljanje njegove krhkosti in ranljivosti, za zrenje strahovite izpostavljenosti, ponižanosti in obsojenosti kreature, brez svoje volje »vržene« v ta svet, ki ni in ne more biti Svet Zanj.

Če postavimo ta dejstva v širšo razvojno perspektivo in se vprašamo, kako se je pravzaprav sploh moglo zgoditi, da je Prežih nenadoma zagledal svet ravno na tak in nič drugačen način, se nam kot izvor in pogoj opisane plasti njegovega opusa, kot okoliščina, ki zakonito dela človekovo eksistenco posebno težko in mučno, razkrije seveda njegova predramljena eksistencialna zavest, aktualizirano ali reaktualizirano spraševanje po bistvu človekove biti, in v zgodovinskem ozadju tega odnosa do stvari zagledamo značilno prebujenost iz »sna« metafizične, transcendentalne bivanjske strukture rodnega kmečkega okolja, v katerem je bil človek avtomatično vključen, shranjen in potopljen v docela izven-oseben Smisel, odvezan od odgovornosti zase v imenu vsemogočne Vrhovne Volje in Reda Stvari, in v katerem je torej resnično lahko, *kadar je prišla zadnja ura, legel in umrl brez skrbi**. Taka brezmiselna, neosveščena, animalično-vegetativna in napol somnambulna eksistenca za Prežiha očitno ne pride več v poštev, njegov duh se je otresele primitivne začaranosti in prikovanosti na topo ždenje nekje na sredi med zavedanjem in nezavedanjem, se emancipiral od avtoritarnega diktata vseobsežne in vsemogočne Strukture ter se začel na samostojen novoveški način, po načelu »dubito ergo sum« aktivno in kritično spraševati o vsem, kar je bilo še pravkar daleč onkraj področja vprašljivega. Naš pisec torej ne najde več v sebi apriornega zaupanja in tolažilne zavesti, češ da »se« bo že vse uredilo (u-Redilo, uvrstilo v Red Stvari), nenehno mora dvomiti o Smislu eksistence, kakršnega mu posreduje izročilo okolja, ter ugibati in vedno znova preverjati, ali je človek dejansko srečen — je res poskrbljeno zanj, deluje mehanizem prestopanja njegove biti v bistvu res tako zanesljivo, kot se mu sugerira?

Odgovor pa je, kot vemo, dan že z vprašanjem samim, kajti kakor hitro posameznik izpade iz metafizičnih sfer in ostane sam s sabo, postavljen samo nase v svoji novi eksistencialni svobodi, ki se lahko izkaže predvsem kot odgovornost zase, kakor hitro se razblini v nič oziroma vsaj zanj preneha obstajati vse, kar je bilo onstran njegove individualne biti, kakor hitro sta

* Ta stavek in ves citat, uporabljen kot motto, išči v Prežihovem Zbranem delu (= ZD) I na straneh 204—205.

njegovo ubogo golo telo in gola duša vse, kar ima in v čemer se lahko, v čemer se brez izbire mora uresničiti, kar mora torej čuvati in pestovati in kar je zanj edini kriterij, ki ga lahko vodi in usmerja, v sebi pa odkriva pri tej eksistencialni avanturi v Smisel, ki nenadoma ni prav nič več trden in jasno razviden, ki se je z detronizacijo transcendence skril in ga mora vsak osvobojeni posameznik posebej znova poiskati zase, le svoje nezanesljive in zbegane občutke, strahove, upe in strasti in na življenje in smrt navezan nanje kot ladja brez pravega krmila in kompasa polagoma drsi v maelström Niča — skratka, kakor hitro se znajde v nam danes docela domači, toda ne za vse čase in vse ljudi avtomatično samoumevni situaciji izvrženosti in nezavarovanosti pred svetom, je lahko rezultat samo eden: tančica, ki je prikrivala njegovemu pogledu pravo stanje stvari in mu dajala dragoceno oporo in notranjo moč eksistencialne iluzije, se odstre, nobenega filtra nenadoma ni več med njim in med grozotami tega sveta, odprle so se mu oči in nikamor se ne more izmakniti Resnici, na strahovito razločen in najbolj brutalno neposreden način je prisiljen zreti naravnost v obraz nepreglednemu, pošastnemu mrgolenju Kaosa ter človekovi izgubljenosti kot poslednji resnici njegovega obstoja na zemlji.

Drugače rečeno: v tu obravnavanih tekstih se nam kaže Prežih kot »materialist« v pogovornem pomenu te besede oziroma bolj precizno izraženo kot »imanentist«, ki ne pozna nadfizičnih svetov, v katere bi se lahko zatekel, in je zato prisiljen iskati in najti odrešitev ter zveličanje na tem enem in edinem, »fizikalnem«. Ker pa je tak, kakor je, mora logično biti nepodkupljivo oko, posebno občutljivo za negativne okoliščine in rezultate človekove usode, kamera z iskalom, ki se samodejno obrača k najmračnejšim stranem bivanja kot čisto izjemno resnice polnim in avtentičnim; s tem pa postane plast grozovitosti v njegovih delih povsem zakonita in nujna.

Seveda pa smo pri tem molče suponirali še nekaj. Izkušnja kaže, da izvrženost sama po sebi še ne zadostuje za eksistencialno nevrozo, ker jo mnogo ljudi, po vsej verjetnosti celo velika večina, uspešno mojstri z nekakšnim srečnim neupoštevanjem, z dejavnostjo in optimizmom, ki se ne sprašuje nenehno o vsem in se ne vznemirja zaradi prepadov, med katerimi se človek po našem mnenju vsak hip giblje, z nekakšnim grobim duševnim zdravjem, ki je sposobno jemati stvari s pravo mero podcenjevanja in samozavesti ali morda tudi neobčutnosti in površnosti, skratka s svojo »sončno« in nezapleteno naravo, osebnim temperamentom; prav ta pa je Prežihu, kot je treba sklepati, kot govorijo njegova dela, ne glede na občasen drugačen videz v resničnem jedru osebnosti tuj. Njemu je bila očitno dana tista druga, rahlejša, občutljivejša ali celo preobčutljiva, hipersenzibilna psihofizična konstitucija, ki ga je od vsega začetka oropala opisane naravne obrambe, zelo verjetno nujno potrebne za življenje v eksistencialni izvrženosti, dana sta mu bila živa domišljija in čustvo kot osebna »koža«, ki ga je brez izbire prisilila k upoštevanju širših zunanjih in notranjih problemskih horizontov, k percipiranju celote in prizadetemu ukvarjanju s to celoto, k nezmožnosti nereflektirane absorpcije dejstev, k tesnobnim pripombam, pomislekom in zadržkom, k nemirnemu iskanju in ugibanju, zakaj tako, in mu s tem seveda za vselej vzela duševni mir. Preživo vidi, preživo doživlja in si predstavlja stvari, preveč ga življenje meče iz tira, njegova fantazija pregloboko dojema in čuti, kaj vse se lahko človeku sleherni trenutek pripeti, da bi se mogel za količkanj dalj časa trdo zapreti vase in v svoje ozke, samoohranitvene mate-

rialne in moralne interese; obsojen je na nenehno nadfunkcionalno in nefunkcionalno duševno aktivnost, ne more si kaj, da ne bi kar naprej nekaj grebel in vrtal, to pa je seveda način življenja, ki na stežaj izpostavlja človeka nevrozi ali še hujšim duševnim posledicam.

Šele ta okoliščina je bila torej tista, ki je do kraja aktualizirala Prežihovo eksistencialno stisko: prvič ga je konstitucija, osebna mera, uvrstila med prioritete kandidata za izpad in prve dejanske žrtve izpada iz transcendentalne Strukture, iz zaupanja in vere v *nadoseben* smisel, drugič pa mu je tudi v novih razmerah onemogočila preprosto in slepo vero in zaupanje *vase* ter mu pustila le neko težjo in mučnejšo pot. »Razmere« kot take, namreč konkretni koordinatni sistem njegove eksistence, v veliki meri opredeljen prav z njegovo konstitucijo kot njen zakoniti in nujni rezultat in učinek, pa so seveda povratno tudi same vplivale nazaj na konstitucijo in še dodatno potencirale njeno naravno občutljivost in ogroženost. Oba izvora te ogroženosti sta torej med seboj tesno povezana in šele njuna vzajemna eskalacija nam docela pojasni notranjo logiko Prežihovih »črnih« tekstov, v katerih se po mojem mnenju izraža značilna pozicija, konstitutivni handicap in hkrati novo odkrita eksistencialna dimenzija *intelektualca* v najbolj preciznem, najbolj današnji vsebini ustrežajočem pomenu te besede.

Ob taki definiciji pa je, razumljivo, takoj potrebna neka omejitev. Ločiti je treba dvoje: pisec obravnavanih tekstov sicer je intelektualec, ni pa, kakorkoli to tudi paradokсно zveni, *izobraženec*, ne premore izšolanega, do skrajnih meja svojih sposobnosti razvitega, rutiniranega in voljnega razuma oziroma intelekta, marveč je v tem smislu pri vsej svoji naravni bistrosti in razgledanosti v bistvu samouk. Za intelektualca lahko torej obvelja samo, če si iz pojma odmislimo — kar se mi načelno vsekakor zdi sprejemljivo in možno — neki standardni element, namreč predstavo o razumniku, inteligentu kot edinem in izključnem zakupniku te oznake, in vzamemo Prežiha kot intelektualca »po naravi«, po spontanosti, »samorastniških«, čeprav ne posebej gojenih in v šolah spodbujanih nagnjenjih in predispozicijah. Na prvi pogled se utegne zazdeti ta distinkcija sicer morda zgolj dlakocepsko duhovičenje, vendar nam v resnici omogoča vrsto daljnosežnih sklepov, ki posegajo prav v bistvo Prežihove umetniške »drže«.

Kot intelektualec namreč intenzivno doživlja svojo eksistencialno stisko, toda ker ni izobraženec, se z njo vsaj praviloma ne spopade, se ne more spopasti na racionalno analitičen način, z razumsko razčlenitvijo, s psihologiziranjem, sociologiziranjem, antropologiziranjem in podobno. Izjema, ki najboljše ponazarja, kaj mislim, je na primer razlaga prizora očitne sramote v *Samorastnikih* z nekakšnim ontološkim manjvrednostnim kompleksom karniških bab pred Meto. V Prežihovi glavi ni visoko zmogljive in požrešne aparature, ki bi neutrudno iskala takim pojavom logična pojasnila, jim doganjevala vzroke, definirala zakone, ki jih usmerjajo, ter iz teh zakonov gradila bolj ali manj koherenten in vseobsežen »sistem«, racionalno strukturo za svojo vizijo izvrženosti — strukturo, iz katere bi seveda že po sami naravi stvari sledil tudi direkten ali indirekten odgovor na vprašanje »in kaj zdaj«, napotki za preseženje ugotovljene tesnobe in groze ali v najbolj neugodnem primeru vsaj nekakšna ukrotitev in podmačenje te groze ob spoznanju mehanizmov, ki človeka neodvrtljivo obsojajo nanjo. Zelo, zelo redko se skratka Prežih — namreč v tu apostrofiranih »mračnih« plasteh svojega opusa — postavi na stališče dejavne ali spoznavne kompetentnosti

in moči nad problemi kot podlage za intimen obračun, za njihovo subjektivno likvidacijo oziroma razčiščenje; praviloma se omejuje zgolj na izkušnjo o človekovi izvrženosti in ogroženosti od sveta samo na sebi, na registracijo njenih empirično ugotovljivih dejstev. Zato pri njem seveda ne bomo našli »eksistencializma« na tisti najpopularnejši, racionalno-filozofski ali celo ideološko-moralistični ravni, ki se nam prikazuje skoraj že kot edina zares eksistentna, bivajoča; za Prežihja je nasprotno značilna prav globoko pod današnjim spekulativnim hrupom pokopana ter malone pozabljena »prvotna«, »čista«, nezavedna in nereflektirana, spontana, pa čeprav morda tudi naivna, nerazvita in rudimentarna eksistencialna pozicija, na kateri je bil človek resnično v stiku s svojo stisko, ker se še ni ograbil pred njo s plotom racionalne sheme ter s sprenevedavim »odpiranjem« čez tak plot.

Ne glede na morebitno zmrdovanje tega ali onega namišljenega monopolista na uvoz in distribucijo eksistencializma bomo potemtakem rekli, da nas Prežihov filozofski laicizem prav nič ne moti in da bitni, ontološki aspekt ni zaradi svoje neeksplicitnosti v njegovih tekstih, kot rečeno, še nič manj intenzivno navzoč, narobe — ta okoliščina nam bo celo najboljše jamstvo, da ne gre za modno precioznost, za breztelesno-svetobolno eksistencializiranje in »astralno bolelost«, za »muke« sive možganske skorje, papirja in pisalnega traku, temveč za resnično trpljenje, za otipljivo paniko mesa in krvi, za preprosto elementarne in prav v tej elementarnosti prepričljive, doživete strahove, strahove, ki jih piscu verjamemo. Grozljiva Sveta je pri njem (kot materialistu oziroma imanentistu) vselej strogo materializirana in meri naravnost na človeka kot živo bitje, na fiziologijo kreature, na njeno krhko in ranljivo telo; naj je beseda o posameznikovi ogroženosti od narave okrog njega in v njem, o nesrečah, boleznih, strasteh, mentalnih defektih itd. ali o ogroženosti od soljudi, o garanju in životarjenju v odrinjenosti na rob eksistenčnega minimuma, o krutem nasilju močnejšega nad slabšim, od pretepanja in trpinčenja prek sistematičnega, institucionaliziranega mučenja v imenu stare domače pravice ali novega absolutnega totalitarizma do popolne nebogljenosti posameznika v moderni vojni, pred perspektivo industrializirane fizične likvidacije — rezultat je v vsakem primeru poudarjeno enak: vselej grozijo človeku popolnoma konkretne biološke, telesne in duševne posledice, učinki, ki jih je mogoče neposredno ugotoviti in izmeriti, bolečine, poškodbe, iznakaženost in propad. Prav po tem »biologističnem eksistencializmu«, po tej dosledno zemeljski, čeprav zato še nič manj z »višjim pomenom« napolnjeni otipljivosti svojih pomislekov proti usodi vsega bivajočega je Prežih v slovenski literaturi, vsaj kolikor je meni znano, osamljen in edinstven pojav.

Po eni strani torej njegova svojevrstna eksistencialna pozicija konkretno določa in opredeljuje predmet in vsebino njegove stiske; po drugi pa odločilno determinira hkrati tudi njeno obliko in notranji ustroj. Prežih, tako smo zapisali, ne analizira, temveč zgolj »registrira«; drugače rečeno, konkretni prostor, posoda njegove vizije ni razum, temveč nereflektirana predstava, čutni in predvsem vizualni odtis, podoba sveta. Njegova konstitutivna senzibilnost se lahko izrazi le na naivno-slikovit način, s »snemanjem« nazorno dojetih doživljajsko-izkustvenih toposov eksistence in s shranjevanjem takih posnetkov v spominu. V praksi so pri tem omenjeni toposi vsaj praviloma koncentrat cele vrste ponovitev ene same izkušnje, v motivu in poteku uniformnega doživetja, zato učinkujejo kot stalni, tipizirani gno-

mični obrazci, kot nespremenljive formule, kot aksiomatični stereotipi védenja o tem, »kako nekaj je«, priročne sheme, ki jih Prežih v primeru večkratne rabe le nebstveno variira. Njegov način doživljanja daje skratka kot umetniški rezultat nekakšne univerzalne in od konkretnih okoliščin neodvisne slikovne paradigme groze, ki se teoretično lahko od teksta do teksta ali celo v istem tekstu poljubno pogosto ponavljajo — in reči je treba, da pisec te možnosti tudi dejansko uporablja z obstinalnostjo, ki pove psihoanalitično šolanemu ušesu več kot že toliko direktnih izjav. V njihovih nenehnih reprizah, se pravi v Prežihovem trdovratnem vračanju nanje namreč ni težko razbrati značilne travmatične obsesije, spričo katere imajo ti stereotipi v bistvu naravo *prisilnih predstav*. Tako globoko so se mu nekatera temeljna dejstva o človekovi izvržnosti in stiski vtisnila v dušo, da mu ne gredo več izpred notranjega pogleda — preganjajo ga, da jim mora kar naprej posvečati pozornost in se ko fasciniran ukvarjati z njimi, ustavljajo se mu, ne more in ne more jih prebaviti in preboleti in zato si jih je vedno znova brez izbire prisiljen intimno predočevati ter jih izgovarjati sebi in drugim.

Od tod se nam odpre povsem naravna razlaga tudi za okoliščino, ki jo je Prežihu doslej le redkokateri ocenjevalec pozabil oponesti, namreč da so njegovi »naturalizmi« marsikdaj brez prave zveze s pripovednim kontekstom, neutemeljeni in nemotivirani: kakor da jih Prežih rutinsko nameče v svojo prozo, kadarkoli se mu pač tako zazdi, odvisno zgolj od kakšne razpoloženske muhe. V resnici je njihov pojav seveda prav tako malo naključen kot recimo rast gobe iz podzemnega micelija. Ker so v podzavesti pisca oziroma od zavesti neodvisnem nazornem spominu nenehno navzoči in v ospredju, se mu na njihovem vzplavanju na površino nikdar ne more zazdeti karkoli nenaravno in še na misel mu ne pride, da bi zaradi krajšega ali daljšega ukvarjanja z drugo temo lahko postali tudi samo za trenutek »neaktualni« in »izven pogovora«; v njih čuti namreč potrdila temeljnega in stalno delujočega zakona oziroma strukture sveta, vidne vozle nevidne mreže, pregrnjene čez vso človekovo eksistenco, in zato je njihovo omenjanje po njegovem mnenju ne glede na trenutni predmet pripovedne pozornosti vselj a priori »globlje« upravičeno.

* * *

Sploh nam gornja najsplošnejša, čeprav za bralca, ki v snovi ni tako domača, za zdaj najbrž še nekoliko neoprijemljiva opredelitev prvega izmed Prežihovih umetniških razmerij do sveta daje v roke argumente za obračun z marsikatero površno klišejsko predstavo in sodbo o avtorju ali vsaj za njeno bistveno dopolnitev. Predvsem smo s temi ugotovitvami pustili za sabo spoznavni nivo tistega problematičnega humanističnega voluntarizma, ki jemlje človeka kot Absolutni Subjekt, kot Panurga, in svet s človekovo eksistenco vred kot objekt, ki je vselej na razpolago njegovi gnetoči in oblikujoči Volji, kar da, preneseno na področje umetnosti, teorijo, češ da si resnični ustvarjalec, prvič, svobodno in zgolj po svoji zavestni odločitvi, računju ali kaprici, brez kake zunanje ali notranje prisiljenosti in nuje izbira svojo ustvarjalno usmeritev, in drugič, da se pri tem, logično, odloči za temo in metodo, ki še posebej uteleša njegovo svobodo in suverenost,

namreč za »kritični realizem«, »dialektični materializem« ali kako drugo varianto te idejne družine, za katero je značilna predvsem podmena o možnosti vse bolj kompleksnega umetniškega in izvenumetnostnega obvladovanja Sveta. Misel, da za človeka ni resnično usodnih in nerešljivih problemov, da je njegova eksistenca v zgodovinski perspektivi, namreč po zanesljivi odpravi nekaterih prehodnih motenj, in zato seveda v bistvu tudi že zdaj nekakšna stvarniška igra s stvarnostjo, izhajajoča iz čistega preobilja moči, nekakšno muhasto zanimanje za to, kar se mu ravno zahoče in zljubi, se mi zdi glede na resnico našega časa izraz precej naivne in lahkovjerne presoje in vsaj v Prežihovem primeru neuporabna kot izhodišče za literarno-zgodovinsko raziskavo, čeprav je treba dopustiti možnost, da zadostuje za razumevanje manjših, poklicanih, a ne izvoljenih duhov in za ugotavljanje njihove *obsojenosti* na »svobodo«, na neobveznost in nenujnost vsega, karkoli poskušajo ustvariti, paberkujoč po najbolj površinskem ter najbolj brezupno izsušenem racionalno-zavestnem nivoju umetnosti in sveta. Mimogrede: tudi pri Prežihu bomo srečali primere, kjer skorajda ostentativno zavzema pozo humanistične suverenosti nad stvarnostjo, vendar bo paradokсна rezultat tega prizadevanja natančno sorazmerna človeška nesvobodnost in umetniški padec.

Resda je za pravkar opisano zmoto mogoče najti neke vrste razlago v dejstvu, da zahteva teorije, ki jo zagovarja naše razpravljanje, od človeka precejšnjo dialektičnost mišljenja, če naj misel o nesuverenosti naše suverenosti ne ostane zanj zgolj jalovo duhovit paradoks, hkrati pa Prežihovo podobarstvo vsaj na prvi pogled resnično marsikdaj zbuja videz in zapeljuje k sodbi, da gre za »nevtralno« registracijo dejstev, za faktografijo, ki se je pisec udeležuje le kot nekakšna neprizadeta fotografska kamera, ne da bi ob tem, kar se mu ujame v objektiv, tudi samo trenil z očmi. Toda ob globljem premisleku postane, ponovimo še enkrat, kaj kmalu očitno, da je to zgolj edini način, kako lahko izrazi svojo stisko, in okoliščina, da nam razlage ali vsaj namiga o izvoru in pomenu svoje vizije sveta ne servira takoj zraven na krožniku, da je v tem pogledu nekako prav po kmečko »okoren«, zavrt in brez besed, preneha biti opravičilo za zamašena ušesa. Glede na skrajno konkretno, smiselno jasno in nedvoumno temo vseh teh podob namreč kratko malo ne more biti dvoma, da gre ravno nasprotno za Subjektovo majhnost in poraženost, za krvave srage z obema rokama tlačene tesnobe in groze; človek se oglašča v njih kot neblogljena igračka sveta, kriči ta svet, ki ga ne more razumeti in sprejeti, izkričati si hoče neko bridko muko z duše; podobe pričajo o njegovi popolni razbitosti in brezbrambnosti in so pisane vseskozi s srčno krvjo. —

Tenkočutnejša od, gornje, najbolj »domače« in najbolj nezahtevne humanistično-voluntaristične interpretacije se mi zdi predvsem od Josipa Vidmarja razširjana domneva oziroma glas o nekakšni čisto posebni epskosti Prežihove epike.* Prežih, po Vidmarju, ne *razlaga*, temveč *slika* oziroma oblikuje *epsko plastiko*. Pri tem je *skoraj neusmiljeno stvaren, malone hladen in trd*, hkrati pa *strastno in neugnano izčrpava svoj predmet ter nestrpno grmadi in burno kopiči vedno nove in vedno silnejše prizore*. Če pazljivo primerjamo to oznako z našimi dosedanji ugotovitvami, nam ne

* Citirane Vidmarjeve formulacije primerjaj po uvodni besedi k prvi izdaji Samorastnikov ali po ponatisu v Literarnih kritikah.

bo ostalo prikrito, da imamo opravka s poskusom — prvim in doslej edinim —, kako se vsaj na intuitivno-impresionističen način dotipati do globlje in resničnejše vsebine Prežihove proze, namreč ravno do njene tu obravnavane izrazito travmatične strukturiranosti. Simptomi pisateljeve specifično »slikovne« eksistencialne nevroze so dovolj jasno ugotovljeni in pribiti; žal pa Vidmar očitno ne ve, kaj drži in obrača med prsti, in svojih popolnoma pravih občutkov ne zna pravilno ovrednotiti. Tudi v njegovem zapisu namreč ne manjka teze, ki smo jo malo prej zavračali, češ da je treba vse skupaj razumeti kot *čudovito igro s človeškimi usodami, kakršno uprizarja umetnost*, in že sam fenomenološki opis pojava je ves nekako »poševen« in drsi oziroma cika vsaj v našem primeru, zanesljivo na napačno teorijo o umetniku-Panurgu. Samo logično je seveda po vsem tem, če se pisec vprašanju o poslednjem smislu prej tako razločno registrirane posebnosti na koncu izmakne v varno zavetje aksioma o *temeljni naravi* oziroma *notranji meri človeške duše*, za katero *ni razlage*.

Vendar tudi te hipoteze ne bo težko ovreči; pomagal nam bo Vidmar sam. Resda oznaka, ki govori o strastno neusmiljeni stvarnosti, ne velja samo za tu obravnavani izsek Prežihove ustvarjalnosti, temveč jo bodo potrjevale tudi nekatere druge njene »geološke plasti«, tako da jo bo mogoče vzeti za temeljno značilnost če že ne vsega piščevega dela oziroma kvantitativne večine tekstov, pa vsaj najmarkantnejših odlomkov njegovega opusa, ker namreč, kot bomo videli, ne glede na različni končni, vidni rezultat vsi po vrsti izvirajo iz skupnega travmatičnega izhodišča. Toda zaradi tega najbrž še nimamo pravice zanemariti številne in obsežne pasuse, v katerih takšno, zelo specifično epičnost zamenja docela drug umetniški prijem, praviloma celo bolj znan in bolj prezenten občestvu naših bralcev in poznavalcev, ki je v Vidmarjevem uvodu enako razločno identificiran. Pisec ga označuje kot *usmiljenje s trpljenjem, ogorčenje nad ponižanjem in sovraštvo do gospode*, ki je tega *kriva*. To pa je očitno struktura, bistveno in ne le akcidenčno drugačna od strukture *neusmiljenosti*, strukture eksistencialne nevroze, in potemtakem absolutno nezdržljiva, inkompatibilna z njo, zaradi česar jo tudi v tej študiji obravnavamo čisto posebej. Ali pa naj torej sklepamo, da ima Prežih kar dve, docela različni *temeljni naravi* oziroma *notranji meri*? Sklep bi bil kajpada *contradictio in adiecto*, nesmisel, ki ga Vidmar prav dobro začuti in ki se mu skuša izogniti s popravkom, češ da je ta druga struktura v Prežihovem delu *skoraj popolnoma premagana* (kar je glede na dejstva zelo sporna trditev) in da se je *prelila* v zgoraj opisano stvarnost, ki *NE* vzbuja več v bralcu *blagega sočutja s trpečim in plemenitega ogorčenja nad socialnimi krivicami*, temveč samo *neko zavzetje* nad že omenjeno *igro s človeškimi usodami*. S tem pa je zašel v logičnem pogledu zgolj iz dežja pod kap: kar je še ravnokar bilo, tega po njegovem nenadoma ni več — zdaj ga vidiš, zdaj ga ne vidiš; teorija o notranji meri je zapletla svojega avtorja torej v popolnoma nerazrešljiva nasprotja.

Se pravi: posplošenje na nekakšno prirojeno človeško in umetniško »naravo« očitno ni mogoče, Prežih bi bil »znan« doživljati svet — kot se bomo lahko še dodobra prepričali — na zelo različne načine in pri nezavednem izboru med njimi ni odločala forma njegovega duha, temveč njegovo bivanjsko izkustvo, konkretna vsebina njegovega življenja. Njegova specifična epika ni kristalizacija kakšne nerazložljive, iracionalne urejenosti in

naravnosti njegovega talenta, v tem pogledu nam za razumevanje njegovih del popolnoma zadostuje običajna domneva o osnovni pisateljski nadarjenosti, o splošni dispoziciji za prozaista kot danem substratu, na katerem se vse to godi — ta epika je edini možni izraz njegove osebne eksistencialne pozicije (pozicije neideologizirane občutljivosti za človekovo stisko), od sveta izsiljena in ne po naravi dana ustvarjalna usmeritev, travmatična tvorba, vsa prepojena z eksistencialno nevrozo in sama nič drugega kot njen vidni del ali znak. Gre za značilno odtujenost in odtujeno zrenje stvari, ki postavljajo pisca v jasno razdaljo od sebe in ga ne spustijo medse, za »strastno« registracijo stvarnosti, s katero ne more drugače sodelovati, temveč jo lahko samo gleda, jo je obsojen gledati nekje zunaj »sebe« ter jo doživljati kot nenehno navzočnost edino bivajočega Niča tik za steklenimi stenami prazne kamrice svojega izgubljenega transcendentnega bistva. Gre, skratka, za že ugotovljeno dvojno nezmožnost, nezmožnost bodisi za zaupljivo vključitev v svet bodisi za racionalno-kritičen razumniški »dialog«, za zavesten eksistencialni spopad s tem svetom, spopad, ki bi piscu lahko dal občutek zblížanja na novi ravni in restituirane intimnosti z njim. —

V zvezi s hipotezo o naravni meri je treba posvetiti nekaj besed še enemu, za zdaj sicer samo neuradno formuliranemu poskusu razlage Prežihovih »naturalizmov«, namreč tistemu, ki vidi v njih predvsem znamenje pisateljevega zavestnega ali nezavednega sadizma. Po mojem mnenju v tej teoriji vsekakor je neko uporabno jedrce, vendar ga bomo morali šele previdno izluščiti iz grobo naivne lupine. V Prežihovem obsesivnem kroženju okrog najbolj mračnih bioloških groženj sveta človeku postane resnično marsikdaj zaznaven ton nekakšne pervertirane odobritve ali celo zadoščenja ob njih; seveda pa ga je le v nekaterih redkih primerih (konkretno predvsem ob črtici *V mraku* in ob *Samorastnikih*) mogoče vsaj glede na snov kot tako spraviti v zvezo — čeprav verjetno piscu samemu nejasno — z določno seksualnim notranjim vznemirjenjem. Če hočemo najti temu pojavu splošneje veljavno razlago, moramo vzeti karakteristikum »sadizem« — ali morda še bolj točno »mazohizem«, »sado-mazohizem« — zgolj kot zapeljivo, a malce preveč preprosto panseksualistično analogijo in prenesti opaženo »pervertiranost« piščevega odnosa do sebe in drugih na duhovno oziroma eksistencialno raven. Zdi se mi, da se v njej na dnu izraža neka znana splošna zakonitost bivanja ogroženosti in stiske, po kateri se ta stiska in zrenje te stiske, fantazijsko ukvarjanje z njo polagoma sama začneta spreminjati v novo metafizično bistvo človekove biti, v njen nadomestni, kompenzatorični Smisel, z uresničevanjem katerega se povezujejo tudi vedno močnejši sekundarni občutki ugodja.* Človek se lahko prav v svoji tesnobi »uredi« in »udomači« ter najde v njej nekakšno paradoksnu odvezo od sebe in odgovornosti zase, in nekateri znaki kažejo, da se zahrbtnemu mehanizmu tega procesa spreminjanja resnice v dobrodošel izgovor tudi Prežih ni znal vselej upreti: ravno glede na *neugnano izčrpavanje svojega predmeta, nestrpno grmadenje in burno kopičenje vedno silnejših prizorov* je treba sklepati, da se mu je v umetniškem istovetenju z Nasiljem ter z Žrtvijo na trenutke začela odkrivati neka transcendentna naslada, ki ga znova in znova zablja k njim.

* Zgled: Dane Zajc.

S tem pa je njegovo nagnjenje do trdote in krutosti dovolj nedvoumno demistificirano, in kar je bilo na prvi pogled videti kot zakrita spolna deviacija oziroma vsaj kot nedopustno maginarno popuščanje svojim najtemnejšim nagonom, se v resnici izkaže kot strogo vzeto sicer še vedno nepriporočljiva, vendar pa na vsak način vsaj človeško opravičljiva neprostovoljna reakcija senzibilne duševnosti na predolgo »ogroženost od ogroženosti«, kot razbremenitev eksistenčnih moči z intimnim sklicevanjem na svojo stisko in grozo kot nekak alibi pred zahtevo po drugačnem, nedotujenem človeškem uresničenju.

Brž ko smo to izrekli, pa smo se že dotaknili najboljčutljivejšega mesta v naši interpretaciji piščevega »naturalizma«, namreč vprašanja, ali ne poskušamo z mnogimi učenimi besedami in argumenti po ovinkih razglasiti Prežiha za nekakšnega slabiča? Problem je delikaten predvsem, ker številni podatki pričajo, da je bilo pisatelju samemu nenavadno mnogo do tega, da bi obveljal pred ljudmi kot »močan« človek, če ne kar kot silak. Toda prav to je obenem že tudi okoliščina, ki ne le opravičuje, temveč celo imperativno zahteva odločno razčiščenje protislovja v bio- in bibliografskem gradivu samem, disjunkcije, ki obstaja neodvisno od naše volje in pred katero torej nima smisla zatiskati oči. Nikakor ne želimo ožigosati Prežiha kot človeka s podpovprečno mero življenjske sile, se pravi kot mehkužnega plašljivca in malodušneža, ker bi bil tak poskus najbrž tudi popolnoma brezupen; vendar pa mu moramo glede na njegove tekste, ki so za nas seveda neprimerno relevantnejši od njegovih zasebnih želja, z enako gotovostjo odreči tudi izraziteje nadpovprečno mero take moči in ga v tem merilu uvrstiti zgolj med bolj ali manj običajne in nebleščeče »normalne« ljudi. Njegova »medvedja« konstitucija in nastop nas ne smeta zapeljati, da bi spregledali črva, ki očitno gloje v tem mesu, malomarno zavrgli skoraj soglasno mnenje sodobnikov, češ da je imel zelo »mehko srce«, in preslišali značilne izjave, v katerih sam najbolj učinkovito postavlja vsako preveč preprosto teorijo o sebi na laž. *Mislil sem mnogo*, tako piše recimo bratu, *dasi moja fiziognomija ne izdaja misleca, ampak nosim izraz topega, omejenega človeka** — s tem pa izrecno potrjuje našo definicijo, po kateri ga je treba ne glede na neizšolanost in na ves zunanji videz jemati kot izrazi-tega intelektualca.

In prav tu smo zdaj pri jedru stvari. Življenjska moč intelektualca namreč vsekakor ni in ne more biti identična z življenjsko močjo bodisi primitivca bodisi dejavno ekstrovertnega človeka, ki eden zaradi svoje uklenjenosti v metafizično bivanjsko strukturo in drugi zaradi svoje osebne konstitucije uživata že večkrat omenjeno »naravno zaščito« neprebujene eksistencialne zavesti, se pravi nekakšne vegetativne toposti in neobčutnosti, s katero je praviloma dejansko združena velika vzdržljivost in odpornost za udarce usode — vendar je tako odpornost ob temeljitejšem premisleku človeku pravzaprav težko šteti v osebno zaslugo, saj mu je v bistvu a priori podarjena. Življenjska moč intelektualca je moč povsem drugačne, zahtevnejše in etično pomembnejše vrste, pridobljena v trdem boju s svojo nepri-zanesljivo izkušnjo o svetu ter z nekakšno poplemenitenostjo, iztanjenostjo in konstitutivno fragilnostjo svojega duha, moč, ki se nenehno poganja kvišku iz objema nemoči in se znova ruši vanjo. Drugače rečeno: tudi

* Prežihov zbornik, str. 230—231.

intelektualec se lahko pogumno upira svoji eksistencialni viziji in ni treba, da bi postal njen negibno vdani jetnik in suženj, vendar pa porabi pri tem relativno precej več energije, njegova »baterija« je tako rekoč manj gospodarno obremenjena in se bo pri enaki izhodiščni kapaciteti ter enaki množini zahtevanega učinka prej izpraznila, zaradi česar je v končnem rezultatu povprečno — ne glede na izjeme — resnično manj trdoživ in odporen, šibkejši in bolj ogrožen. Nobenega vzroka nimamo torej za načelno zavračanje možnosti, da je bil Prežihov vitalni potencial kot tak prvotno dejansko celo nadpovprečen, pač pa trdimo, da se to hipotetično izobilje vsekakor ni avtomatično preneslo na njegova umetniška sporočila o resnici sveta, ker spričo svoje eksistencialne pozicije očitno pač ni mogel razumno varčevati s svojimi močmi in ker so zato kljub vsej svoji možni izjemnosti postopoma pričele kazati vedno bolj nedvoumne znake izčrpanosti in občasnega popuščanja.

Še enkrat naj poudarim, da gornji sklepi, podobno kot že vsa prejšnja argumentacija, nikakor niso vzeti iz zraka, temveč da z njimi v bistvu vseskozi samo obnavljam in sistematiziram piščeva lastna direktna in indirektna priznanja, iz katerih razločno izhaja, da je bil problem velike porabe in pohajanja življenjskih sil od začetka pa do konca eden od tistih, ki so ga pri njem samem najbolj vznemirjali. Dovolj je, če omenim citat, ki sem ga izbral vsej študiji za motto: v njem je razlika, ki jo opaža med sabo, *igračo notranjih viharjev*, in med neprebujenimi ter v svoji neprebujenosti *mirnimi in zadovoljnimi* primitivci, definirana, kolikor si je le mogoče želeli natančno in jasno. Dobrih deset let pozneje definicijo v črtici *V strugi* le neznatno spremenjeno ponovi: »Ko bi bil šel na kmete, bi imel danes mogoče svoj dom, mogoče bi bil kje za hlapca ali kaj! Nič bi ne vedel o tem svetu in bi živel zadovoljno. Čez teden bi delal, v nedeljo bi šel v cerkev in molil k Bogu, potem bi šel v krčmo, se napil in se stepel z drugimi, in nazadnje bi pretepel babo. To bi šlo tako naprej. In vrag vedi, da bi bilo lepše, nego je zdaj.« (ZD I, str. 313.) Se pravi, da se popolnoma zaveda usode, ki mu je odmerjena spričo njegove specifične konstitucije »misleca« — razmišljajočega kajpada predvsem v nazornih podobah —, da mu je njegova osebna ogroženost od razmišljanja nenehno prezentna in da se zato z obžalovanjem in melanholično nostalgijo ozira nazaj na drugi breg, kamor zanj ni vrnitve. Obe izjavi oživljata o človeka prav generično značilni, arhetipski miselni in čustveni obrazec o jabolku spoznanja in izgubljenem raju — obrazec, za katerega vemo, da je ena od dominant celotne slovenske literature od Prešernove »Vrbe« do današnjih dni, pri čemer se »raj« vseskozi enači z oddaljujočo se kmečko-agrarno skupnostjo ter z njenim metafizičnim kraljestvom bivanja brez neodgovorjenih vprašanj. In prav iz tega, njemu še posebno od blizu znanega in izkustveno domačega kraljestva, iz eksistenčnega prostora staršev in rodne soseske se čuti Prežih pregnanega: izločen iz njihovega transcendentalnega občestva in odrezan od človečnosti, ki bi bila resnično »iz enega kosa«, je obsojen na osamljeno in raztrgano prepiranje z usodo ter spričo te samotnosti, ki se ga je, kot bomo videli, vse življenje trdovratno držala kot njegova poslednja resnica, naj ji je tako ali drugače poskušal ubežati, seveda še bolj izpostavljen svetu in še manj odporen.

Vso daljnosežnost konsekvenc, ki izhajajo iz njegove želje po moči in trdnosti ter iz njegovega obžalovanja razhoda z maso, pa nam bo vsaj

okvirno nakazal šele odlomek iz njegovega najstarejšega lastnega življenjepisa (v pismu Franu Albrehtu iz leta 1920). *Eno, edino mi je žal! pravi tam. Žal mi je optimizma, vere v život, v vrlino ljudi, ki mi je bila lastna od prve mladosti in ki me je dvigala početkom visoko nad mizerijo navadnega življenja. Vojna mi je izruvala ta optimizem in s tem sem se izneveril samemu sebi in odtujil familiji. Optimizem, vera v moč, v napredek je davna last familije Kuharjev. Moj oče je borec za kruh, omagal je, upal, padal in se dvigal — in zmagoval v veri v boljšo bodočnost. In temu sem postal tuj — ne verujem več samemu sebi. Mogoče se mi povrne kdaj ta vera nazaj — in potem bom spet človek.** Tu se mu torej zavest o svoji različnosti od drugih, od navadnega človeškega povprečja — na katerega podobi to pot prevladujejo namesto primitivčevih poteze drugega tipa, namreče poteze dejavnega ekstrovertneža, optimista, ki veruje v svojo moč in v napredek — spremeni že skorajda v nekak kompleks, ali če ugotovitev prevedemo iz psihološkega v ontološki jezik, neobčutljivost in zaupanje vase (oziroma v transcendenco) se mu začenja prikazovati kot odločilen atribut človekovega bistva, kot to, kar šele dela človeka človeka, in svojo eksistencialno pozicijo ovrednoti kot problematičen odmik od tako definiranega bistva, kot alienacijo, ki jo mora čimprej odpraviti, stornirati, da bo *spet človek*.

Seveda se s tem očitkom samemu sebi ter življenjskim programom samonegacije — ki ga je pozneje dejansko vztrajno uresničeval v praksi — odpro pred nami obzorja, ki jih ta hip še ne moremo izmeriti. Važno je za zdaj predvsem opozorilo, da postane po gornjih premisah sleherni avtorsko pričevanje o eksistencialni tesnobi in grozi tako rekoč ilegalno, etično nedopustno, in da bo torej Prežih po vsej verjetnosti poskušal nagib, ki ga žene k takšni iskrenosti, bodisi zatirati bodisi ga speljati v drugačno, z njegovega osebne stališča legitimnejšo umetniško celoto. Zato so odlomki, ki so se piščevi avtocenzuri uspešno izmuznili ali pa so si s svojo interno urgentnostjo nezadržno utrli pot mimo nje, še posebno zgovorni in tehtni in jih moramo obravnavati s pozornostjo, več kot samo mehanično sorazmerno njihovem kvantitativnemu deležu pri celoti, ki jo reprezentira osem knjig Prežihovega zbranega leposlovnega dela.

* Novi svet 1951, str. 950.